

dc_825_14

MTA doktori értekezés tézisei

Declarationes constitutionum
Gyöngyösi Gergely és a pálos rend
alkotmánya
(Editio critica cum commentariis)

Sarbak Gábor

Budapest
2014

I. Az értekezés célja

A doktori értekezés célja, hogy a pálos rend alkotmányát és az ehhez fűzött magyarázó jegyzeteket, amelyeket Gyöngyösi Gergely készített 1513 és 1520 között Rómában, a Santo Stefano Rotondo melletti pálos kolostor perjeleként, kritikai kiadásban bocsássa mind a Magyar Pálos Rend, mind pedig az általános rendtörténeti kutatás rendelkezésére.

Mindenekelőtt éles különbséget kell tennünk rendi alkotmány (*constitutiones ordinis*) és az ehhez fűzött magyarázatok (*declarationes constitutionum*) között. A rendi alkotmány kötelező jelleggel rögzített szövegét Gyöngyösi elődeitől kéziratok formájában megörökölte, ezen saját hatáskörében nem változtathatott semmit; a kánonjogi locusokkal teletűzdelt magyarázatok kigondolását, megírását, összeszerkesztését azonban már az ő személyes művének kell tekintenünk. Jelenlegi ismereteink szerint Gyöngyösi erre a megoldásra a pálos rendi hagyományban nem találhatott mintát. A Gyöngyösit követő pálos irodalom számára pedig – részben a megváltozott körülmények hatására – az ő műve sem szolgált újabb magyarázatok kiindulópontjaként, nem vált mintává, bár a rendi közforgalomban a mű bizonyíthatóan benne volt.

Gyöngyösi nagy művének, amelynek papírra vetett fogalmazványa nem maradt ránk, pontos kiadási ideje ismeretlen. A műből vett belső érvek alapján a kézirattal legkorábban 1518-ban vagy röviddel utána készülhetett el a római pálos perjel, a kinyomtatott könyvek pedig feltehetően 1519-ben vagy legkésőbb az 1520-as év folyamán hagyhatták el Antonio Blado Asulano római nyomdáját. A pálos rend régi könyvjegyzékei általában ez utóbbi évszámra hivatkoznak legtöbbször. A példányszámot illetően semmiféle adat nem áll rendelkezésünkre, a megrendelés alig egypár száz kötet előállítására vonatkozhatott. A ma ismert példányokat Budapesten, Czesztochowában és Csíkszeredában őrzik.

E dolgozatban feladatunknak a római nyomtatvány szövegének megbízható hűségű reprodukcióját és ezen túlmenően a latin szöveg tagolását és értelmezését tekintettük. A nyomdász, Antonio Blado a pálos törvénycikkelyek (*rubricae*) sorszámát (római számokkal vagy betűvel kiírva), címét és szövegét a kiadványban nagyobb betűkkel szedte. A törvényszöveget követik a kisebb betűfokozattal szedett Gyöngyösi-féle magyarázatok, amelyekre – mintegy jegyzetekre – a főszövegben az ábécé betűi utalnak, ezáltal minden hivatkozás félreérthetetlenül azonosítható és visszakereshető.

A kötet végén található részletes *Tabula* a törvény rubrikáinak sor-számára és a magyarázat betűire egyaránt hivatkozik, vagyis a két szövegrészt elválaszthatatlan egységnek képzelte és így is dolgozta fel a tartalomjegyzék készítője.

A latin szöveg megállapítása mellett az alapvető világi- és kánonjogi forrásokat feltártuk és a jegyzetekben rögzítettük. A kánonjogi helyeket a mai szakirodalomban szokásos módon adtuk meg, minden esetben hivatkozva a Decretum és a dekretálisok Friedberg-féle kiadásának kötet- és hasábszámaira. A rövidítések feloldását az *Irodalomjegyzék* tartalmazza, beleértve a bibliai könyvek neveit is. Néhány nyomdai elírásra mint tipikus hibára csak kirívó esetben hívtuk fel a figyelmet.

Az irodalomtörténet Gyöngyösiben elsősorban a pálos rendtörténetként és irodalomtörténeti adatok lelőhelyeként számon tartott *Vitae fratrum* nagyobb részének szerzőjét látja. A *Declarationes constitutionum*-hoz írott bevezetőnkben megkíséreltük Gyöngyösi tevékenységének egy másik oldalát előtérbe helyezni. Ebben az összefüggésben a magyarázatokkal ellátott rendi törvénykönyv összeállítóját olyan felelősségteljes pálos szerzetesnek látjuk, aki alapos jogi, irodalmi és alkalmasint (rend)történeti tudását, kitekintését a többi szerzetesrend konstitúciójára rendje javára kívánta és – megítélésünk szerint – tudta is felhasználni. A bevezető dolgozat ennek érzékeltetésére a *Declarationes constitutionum* tartalmi sokszínűségét igyekszik kiemelni és ezt néhány példával igyekszik is bizonyítani.

II. A feldolgozás módja, a források feltárása

A *Declarationes constitutionum* latin szövegének megállapításakor irányadónak az 1520 körül (és sajnos csak egyetlen alkalommal) megjelent nyomtatvány könnyen elérhető példányait tekintettük, azaz a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzötteket. A példányokban korlátozott számban előforduló egyedi sérülések (a lap fizikai rongáltsága, tintával áthúzott sorok) miatti olvashatatlan részeket ellenőrzésképpen a Czesztochowában lévő példánnyal kellett összevetnünk. A rendi törvények szövegében pedig néhány esetben a törvények korábbi (kéziratos) és későbbi (nyomtatott) szövegváltozatainak figyelemmel kísérése segített egy-egy olvasat vagy rövidítés helyes feloldásában. A munkának ebben a szakaszában a „kortárs” (domonkos és ágostonos remete) szerzetesi konstitúciók egymáshoz

használó vagy éppen eltérő változatai jelentettek megerősítést egy-egy pálos fogalmazás eredetiségének eldöntésében. A szedők, akik Antonio Blado műhelyében dolgoztak, feltehetően csupán elnagyoltan érthették a kiszedendő latin szöveget, a központosítás és sok esetben a rövidítések következtelen alkalmazása ezt bizonyítja.

A középkor kánonjogi irodalmára Gyöngyösi általában megbízhatóan hivatkozik, e hivatkozások és szövegrészletek azonosítása csak az esetek kisebb részében jelentett nehézséget, a többi idézet esetében nyilvánvalóan az előtte fekvő kiadvány minősége, pontossága játszotta a fő szerepet. Gyöngyösi műveltsége túlnyomórészt egyházi, szerzetesi jellegű művek olvasásán alapult, amelynek meghatározó elemét elsősorban a napi szolozsma olvasmányai képezték, másodsorban pedig az ezekre alapuló további olvasás. A klasszikusok valamelyes ismeretére – természetszerűleg ugyan nem a *Declarationes constitutionum*ban –, hanem írói termésének egyéb darabjaiban találunk bizonyítékokat, bár az általa művelt irodalomnak nem volt célja a világi szerzők műveiben való tájékozottság csillogtatása. A teljesség igénye nélküli felsorolásban kiragadva neveket: Szent Ágoston, Szent Jeromos, Nagy Szent Gergely, Aquinói Szent Tamás, Humbertus de Romanis és a sok jogi tekintély mellett a *Declarationes constitutionum*ban pusztán Ciceróra és Ovidiusra találunk utalást.

Szövegkiadásunkban a kéziratosság korából örökölt és a 16. századi nyomtatványoknál is még szinte kötelezően alkalmazott szokásos rövidítéseket minden külön jelzés nélkül feloldottuk. A nyomtatványban található néhány kerek zárójelet átvettük, saját kiegészítéseink jelzésére a hegyes zárójelpár szolgál. A szöveget a római kiadványban paragrafusjelek osztják kisebb egységekre, ezeket gondolatjelekkel váltottuk ki. Mivel a mondatok eredeti tagolása az esetek többségében esetleges, ezért a modern központosítás segítségével próbáltuk meg olvashatóvá tenni a szöveget, új bekezdéseket az értelmi tagolás jelzésére visszafogottan alkalmaztunk.

III. Az új eredmények összefoglalása

Annak ellenére, hogy a korábbi kutatók közül többen is felhasználták munkásságuk során e művet, a teljes *Declarationes constitutionum* aprólékos bemutatását egyikük sem tekintette céljának. A rendi törvény magyarázatainak feldolgozása közben vált világossá, hogy Gyöngyösinek

és a más szerzethez tartozó társainak milyen óriási munkát kellett elvégeznie hivatalos rendi kiadványaik sajtó alá rendezésekor.

1. A *Declarationes constitutionum* elmélyültebb vizsgálata egy körültekintőbb Gyöngyösi *biográfia* iránti igényt is megfogalmazott. Gyöngyösi születésének évét (1472) a *Vitae fratrum*ból eddig is pontosan meg lehetett határozni. A *Decalogus* című munkája második kiadásának elemzése során azonban kitűnt, hogy szerzőnk Gyöngyösön született, és 1531. december 2-a előtt kellett meghalnia. E dátumok ismeretében sikerült irodalmi munkásságát tételesen leszűkítenünk. Gyöngyösi Gergely és Gregorius Coelius Pannonius személyének és irodalmi termésének elkülönítése megtörtént. Úgy véljük, hogy e tényeknek a 16. századot ezután tárgyaló irodalomtörténeti kézikönyvekben biztos helyük lehet.

2. Gyöngyösi tehát az elődeitől kézíratos formában örökölt pálos rendi törvénszövegekhez fűzött *magyarázatok*: ezek saját szellemi termékeinek tekintendők, forrásait saját maga kutatta fel és ő maga alakította át szövegüket a kifejtési, magyarázati kívánságoknak megfelelően. Mintát a domonkosok és az ágostonos remeték kiadványai kínáltak Gyöngyösi-nak, a központosított rendek irányításában megmutatkozó hasonlóságok megkönnyítették számára a strukturális elemek mutatis mutandis történő alkalmazását.

3. Bizonyítható a *Declarationes constitutionum*ból, hogy a kortárs szerzetesrendek irodalmát, hivatalos kiadványait jól ismerte, ezek példányait a pálos rend birtokolta, ő pedig személyesen használta (*ad usum incertum*), idézett belőlük és érvelt. Tehát a legapróbb részletig bezárólag tudatában volt a pálosok és a többi rend közti hasonlóságoknak és eltéréseknek. Ennek több alkalommal hangot is adott magyarázataiban, és ezáltal rendtársai pálos öntudatát erősítette.

A domonkosok fegyelmének megszilárdítása érdekében Vincentius Bandellus 1505-ben adta ki rendje javított konstitúcióit, amit tíz évvel később egy újabb kiadás követett. Melyiket használhatta Gyöngyösi? Az egymás utáni kiadások szövege és felépítése gyakorlatilag egyezik, emiatt erre a kérdésre nem tudunk pontos választ adni, és éppen ezen okok miatt valószínűleg mindegy is, hogy egy 1505-ös vagy egy tíz évvel későbbi példánnyal rendelkezett Gyöngyösi illetve a római rendház.

A magyar perjel egy bevett és elismert kiadói, kommentátori gyakorlatra bukkant Rómában; hiba lett volna a részéről, ha nem ezt választja követendő mintának. A külalak követését megkönnyítette, hogy ezeket a domonkos kiadványokat tartalmilag is haszonnal forgathatta.

Gyöngyösi egyetlenegyszer említi csupán írásaiban az ágostonosokat, mégpedig a *Declarationes constitutionum*-ban. Szövegszerűleg nem lehet megállapítani, vajon a Staupitz-féle, 1504-ben a rendi vezetés által engedélyezett vagy valamelyik másik kiadás lehetett számára a követendő minta. Staupitz nevét mindenképpen említenünk kell, hiszen ő is ezt az imént említett közös mintát követte. Mindenesetre a Staupitz által is alkalmazott eljárásnak az ismerete arról győzhet meg minket, hogy a rendi fegyelem konstitúciók általi megszilárdítása, bizonyos reformlépések végigvitele a 16. század első negyedében már mindenütt, így a pálosoknál is a nyomtatott példányok segítségével ment vagy mehetett volna végbe.

4. Gyöngyösi forráskezelésének tudatossága és sokoldalúsága abban is megnyilvánul, hogy saját munkáira is utal a *Declarationes constitutionum*-ban, és később nem egyszer éppen a *Declarationes constitutionum* szolgált számára forrásként a *Vitae fratrum* még általa szerkesztett részéhez. A *Vitae fratrum* fejezeteinek egységes felépítése szinte mindig azonos helyet jelöl ki a káptalani határozatokra történő utalásnak. A vizitációs útjain (1520 és 1522 között) kötelezően magával vitt könyvek között a *Declarationes constitutionum* példánya „történeti” szempontból is jól segíthette az általános perjel Gyöngyösit: volt mire támaszkodnia az (ok)leveleket és egyéb dokumentumokat őrző ládák átkutatásakor az egyes kolostorokban.

IV. A doktori mű témaköréből készült publikációk jegyzéke

Gyöngyösi Gergely biográfiájához. *Irodalomtörténeti Közlemények* 88 (1984) 44–54.

Appunti al Decalogus di Gergely Gyöngyösi, priore generale dell'Ordine dei Paolini, pubblicato a Roma. *Humanistica Lovaniensia* 34 (1985) 228–235.

A pálos Liber viridis. In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk. Szelestei N. László. Budapest 1989, 155–167.

Hadnagy Bálint pálos szerzetes kézírása a budapesti Egyetemi Könyvtár 372-es számú ősnymtatványában. *Magyar Könyvszemle* 112 (1995) 164–169.

Gyöngyösi Gergely prologusai. In: Neolatin irodalom Európában és Magyarországon. Szerk. Jankovits László, Kecskeméti Gábor. Pécs 1996, 81–99.

Újabb pálos magyar nyelvemlék Göttweigben. *Magyar Nyelv* 94 (1998) 462–465.

Das Buch- und Bibliothekswesen der Pauliner im Mittelalter. In: Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens. Hrsg. v. K. Elm in Verbindung mit D. R. Bauer, E. L. Kuhn, G. Sarbak und L. Weinrich. Berlin 2000, 41–62.

Die Bibliothek des Paulinerordens zu Ranna. In: Abgekommene Stifte und Klöster in Niederösterreich. Hrsg. v. Thomas Aigner und Ralph Andraschek-Holzer. St. Pölten 2001, 257–269. (Beiträge zur Kirchengeschichte Niederösterreichs, 6).

Pálosaink írásbelisége a középkor végén. *Vigilia* 66 (2001) 112–119.

Bemerkungen zu Miracula Beati Pauli Primi Heremite des Valentinus Hadnagy. In: Symposium zur Geschichte des Paulinerordens (Zagreb 2002). Hrsg. von Stanisław Świdziński. Friedrichshafen 2005, 261–272 (Archivum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae, Dissertationes 5).

Megjegyzések Gyöngyösi Gergely Decalogusának klasszikus citátumaihoz. In: GENESIA. Tanulmányok Bollók János emlékére. Szerk.: Horváth László, Laczkó Krisztina, Mayer Gyula, Takács László. Budapest 2004, 311–320.

A Gyöngyösi-féle pálos konstitúciók a javak használatáról. In: Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára. Szerk. Füzes Ádám, Legeza László. Budapest 2006, 295–314.

A pálos rendtörténet: 1526–1541: Vitae fratrum eremitarum ordinis sancti Pauli primi eremite. In: A magyar irodalom története I.: A kezdetektől 1800-ig. Szerk. Jankovits László, Orlovsky Géza, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály. Budapest 2007, 228–235.

A pálos praedicator ordinis: ubi, quid et cui. In: Oratoris officium. Tanulmányok a hetvenéves Adamik Tamás tiszteletére. Szerk. Déri Balázs. Budapest 2008, 177–181.

Der Paulinerorden an der Schwelle der Neuzeit. In: Bettelorden in Mitteleuropa. Geschichte, Kunst, Spiritualität. Referate der gleichnamigen Tagung vom 19. bis 22. März 2007 in St. Pölten. Hrsg. von Annemarie

Specht und Ralph Andraschek-Holzer. St. Pölten 2008, 316–325. (Beiträge zur Kirchengeschichte Niederösterreichs 15, Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltener Diözesanblatt 32)

Gyöngyösi Gergely, 1472–1531. Correctio correctionis. In: Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk. Csörsz Rumen István. Budapest 2010, 115–122.

A pálosok és a könyv. In: Szöveg – emlék – kép. Szerk. Boka László, P. Vásárhelyi Judit. Budapest 2011, 105–116 (Bibliotheca Scientiae et Artis, 2).

Gyöngyösi, Gregor, in: Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon. Hrsg. von Traugott Bautz. Nordhausen 2012, Bd. 33 (Ergänzungen 20) Sp. 571–574 (http://www.bbkl.de/g/gyoengyoesi_g.shtml; 2013. október 12).

Forrás-, reprint- és szövegkiadások:

Gregorius Coelius Pannonius: Annotationes in Regulam Divi Augustini episcopi, Hungarico sermone luculentissime donatam, in gratiam fratrum eremitarum ordinis sancti Pauli primi eremite. Venetiis 1537. Előszó a reprint kiadáshoz. Csíkszereda 2001, V–XXXII. (A Csíksomlyói Ferences Kolostor Kincsei, 2).

Miracula Sancti Pauli Primi Heremite. Hadnagy Bálint pálos rendi kézikönyve, 1511. Debrecen 2003, 145 p., 17 t. (AGATHA XIII. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Klasszika-filológiai tanszék).

Sicardi Cremonensis episcopi Mitralis de officiis. Cura et studio Gábor Sarbak, Lorenz Weinrich. Turnhout 2008, LXIV+850 p. (Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 228).

Formularium maius Ordinis Sancti Pauli Primi Heremite. Textedition des Pauliner-Formulariums aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts (Cod. Lat. 131. der Universitätsbibliothek zu Budapest). Mit einem Anhang: Fragmentum formularum Strigoniense Paulinorum. Hrsg. von Beatrix F. Romhányi, Gábor Sarbak. Budapest 2013, XXVII+160 p. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák, Tagungen zur Ordensgeschichte, 4/3).